

a funkcjonującego po ostatecznym opuszczeniu osiedla przez jego mieszkańców od ok. połowy II do końca III w. We wstępie przedstawiono historię i technikę badań archeologicznych w Słopanowie, położenie oraz uwarstwienie stanowisk. W części materiałowej pracy omówiono źródła i wyniki badań uzyskane w trakcie eksploatacji osady oraz cmentarzyska.

W rozdziale pierwszym, poświęconym osadzie, autorka scharakteryzowała i przeanalizowała w pierwszej kolejności zamknięte i rozpoznane obiekty lub ich zespoły (budynki, paleniska, jamy, skupiska jam słupowych). Po części opisowej zamieszczono ogólniejszą analizę uzyskanych źródeł: ceramiki, wyrobów ceramicznych (prześliki), przedmiotów żelaznych i brązowych. W uwagach końcowych omówiono zasięg przestrzenny, chronologię, typ, rozplanowanie wnętrza oraz charakter gospodarczy obiektu.

Układ opracowania materiału źródłowego z cmentarzyska w niewielu tylko szczegółach różni się od innych nowszych opracowań tego typu¹. Za częścią opisową inwentarzy grobowych autorka podawała w osobnych punktach: płeć pochowanych w nich osobników, krótką analizę zespołu grobowego oraz chronologię obiektu. Nasuwa się uwaga, że określenie płci pochowanego osobnika można włączyć, bez uszczerbku dla przejrzystości schematu opracowania, do analizy inwentarza grobowego. Po części szczegółowej, opisowo-analitycznej, rozpatrzono obrządek pogrzebowy — formy, rozprzestrzenienie i wyposażenie grobów zbadanych na cmentarzysku w Słopanowie. Uwagi dotyczące typu omawianego cmentarzyska, form obrządku pogrzebowego, jego zasięgu w przestrzeni i czasie, przynależności kulturowej oraz charakteru wyposażenia stanowią punkt wyjścia rozważań autorki na temat wyposażenia grobów jako wskaźnika różnic w zamożności pochowanych osobników oraz jako wyraz ich zajęć. Pracę zamyka charakterystyka osady i cmentarzyska na tle okolicznego osadnictwa.

Praca K. Przewoźnej wnosi dalsze próby udoskonalenia archeologicznej publikacji źródłowej. Na uwagę zasługuje połączenie przez autorkę opisów inwentarzy budynków, palenisk, jam czy grobów z krótką analizą ich zawartości. W zakończeniu opisu i analizy każdego obiektu ustalono jego chronologię. Łączenie opisu uzyskanych źródeł z ich erudycją analizą, dotychczas szerzej nie praktykowane w polskiej literaturze odnoszącej się do tzw. okresu rzymskiego, wykazuje dodatnie wartości. Ułatwia to ustosunkowanie się do opisów i wniosków autora bez potrzeby wielokrotnego wertowania pracy i powracania od części analitycznej do opisowej oraz materiału ilustracyjnego. W wypadku Słopanowa wnioski autorki można niejako „na gorąco“ konfrontować z dokumentacją rysunkową i opisową publikowanych obiektów. Dzięki takiemu ujęciu opracowanie ułatwia analizę wartości źródłowych oraz w pewnej mierze zwalnia autora od omawiania wielu szczegółów w dalszej części pracy. Modyfikacja układu publikacji źródłowej pozwoliła K. Przewoźnej oprócz ogólniejsze uwagi na temat badanego obiektu na szerszych podstawach. Autorka podjęła, bardzo w jej ujęciu dyskusyjną, próbę ustalenia kryteriów „bogactwa inwentarza grobowego“, podając, na jakich zasadach dokonała podziału grobów z cmentarzyska słopanowskiego na biedne, średniobogate, bogate i bardzo bogate. Za punkt wyjścia klasyfikacji przyjęła kryteria formalne: ilościowe i jakościowe wyposażenie badanych grobów. Wywody swoje zilustrowała pomysłowymi wykresami, obrazującymi zawartość i różnice inwentarzy grobowych, kształtowanie się średniej ich wyposażenia w okresie użytkowania omawianego cmentarzyska.

¹ Por. np. S. J a s n o s z, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie pow. Gostyń*, „Fontes Praehistorici“, t. 2: 1951 (1952); B. K o s t r z e w s k i, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, „Fontes Archaeologici Posnanienses“, t. 4: 1953 (1954).

Przy ustalaniu kryteriów klasyfikacyjnych K. Przewoźna może nie uwypukliła w sposób dość wyraźny ważnego zagadnienia, integralnie związanego z omawianą kwestią. Zasady klasyfikacji inwentarzy grobowych winny być rozpatrywane w powiązaniu ze specyfiką rozwojową poszczególnych terenów ziem polskich w tzw. okresie rzymskim oraz z różnymi typami pochówków. Ostatnie zagadnienie autorka wzięła pod uwagę, podobnie jak i problem rejonizacji grobów. Można by sugerować, aby w przyszłych pracach tego typu jeszcze silniej wiązano analizę inwentarzy grobów z ich rozmieszczeniem na cmentarzysku. Dzięki temu uzyska się szersze podstawy do dalszych studiów nad strukturą społeczną w okresie rzymskim na ziemiach polskich².

Próby hiearchizacji grobów pochodzących z cmentarzysk okresu rzymskiego winny być silnie osadzone w ramach, uchwytnych już na podstawie materiału źródłowego, konkretnych zjawisk gospodarczo-społecznych, zachodzących w tym czasie na ziemiach polskich (z uwzględnieniem specyfiki rozwojowej różnych regionów), a znajdujących wyraz między innymi w różnych typach pochówka i w układzie grobów na cmentarzyskach. Przy zachowaniu tych warunków wnioski na temat różnicowania majątkowego mieszkańców ziem polskich w tzw. okresie rzymskim posiadać będą należytą wymowę historyczną.

Uwagi autorki dotyczące rozplanowania i charakteru gospodarczego osady słoapanowskiej pokrywają się w zasadzie z obserwacjami uzyskanymi w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie Kalisza i okolicy, a szczególnie w Piwonicach³. Pomiedzy obu osiedlami istnieje wiele analogii, tak w zakresie charakteru i układu przestrzennego, jak też i szczegółów konstrukcyjnych poszczególnych obiektów (np. palenisk) oraz czytelnych w materiale źródłowym zajęć mieszkańców. Wypływa stąd wniosek, że w tzw. okresie rzymskim na terenie Wielkopolski istniały pewne prawidłowości w zjawiskach gospodarczo-społecznych, które należy mieć na uwadze przy planowaniu dalszych badań nad tym okresem naszej historii.

Interesujący obraz daje również porównanie wyników oznaczeń materiałów zoologicznych ze Słopanowa i Piwonicz⁴, które określają pozycję hodowli w gospodarce mieszkańców omawianych osiedli. W obydwóch osadach stwierdzono stosunkowo niewielką ilość szczątków zwierząt dzikich, co nakazuje dużą ostrożność w wyznaczaniu roli myślistwa w zajęciach mieszkańców.

Kilka uwag krytycznych nasuwa strona zewnętrzna omawianej pracy. Pod adresem niezwykle cennego wydawnictwa, jakim są „Fontes Archaeologici“, należy zgłosić postulat, aby jeszcze staranniej opracowywano szatę graficzną poszczególnych tomów. W materiale ilustracyjnym ze Słopanowa, opublikowanym przez K. Przewoźną, rażą szczególnie ryciny: 16, 28, 29, 43, 47, 52, a ryc. od 5 do 12 w małym tylko stopniu zaspokoić mogą wymagania co do poziomu publikowanej dokumentacji naukowej. Istotną wadą cytowanych rycin jest publikowanie schematycznych przekrojów jam słupowych lub grobowych wyrwanych z tła stratygrafii obiektu oraz niefortunne ich łączenie w obrębie jednej tablicy z dobrymi rysunkami po-

² Por. plan cmentarzyska w Wymysłowie, pow. Gostyń, załączony do cytowanej w przyp. 1 pracy S. Jasnosza, oraz moje uwagi na ten temat w recenzji tejże pracy; „Archeologia Polski“, t. 1: 1957, s. 262 nn.

³ Por. K. Dąbrowski, *Problem starożytnej Kalisii*, „Dawna Kultura“, R. 1: 1954 z. 2, s. 62 n., oraz tegoż autora powielane sprawozdanie z wyników badań wykopaliskowych w Piwonicach w 1953 r., przedstawione na konferencji sprawozdawczej Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego w Osiecznej pod Leszmem Wlkp. w 1953 r., opublikowane następnie w „Materiałach Starożytnych“, t. 1: 1956, s. 183 i n.

⁴ Prof. dr K. Krysiakowi, opracowującemu materiał zoologiczny z Piwonicz, zawdzięczam ustną informację o wstępnych wynikach uzyskanych w tym zakresie.

szczególnych zabytków stanowiących ich inwentarz (np. z profilami naczyń, jak ryc.: 12, 16, 28, 29, 40). Wpisanie schematycznego planu grobu nr 4 w naczynie pochodzące z jego inwentarza dało efekt całkowicie negatywny, obniżając wartość dokumentacyjną ilustracji (ryc. 43). Szata graficzna „Fontes“ zyskałaby też niewątpliwie, gdyby cyfry i litery podpisywane pod zabytkami na poszczególnych tablicach były wykonywane ręką fachowca.

Merytoryczne zastrzeżenia oraz uwagi edytorskie pod adresem pracy K. Przeżoźnej nie umniejszają pozytywnej oceny tej poważnej pozycji, dotyczącej tzw. okresu rzymskiego na ziemiach polskich. Trud autorki włożony w możliwie dokładne opracowanie wyników dawniejszych badań w Słopanowie zasługuje na podkreślenie. Przedstawiony w pracy materiał, próby udoskonalenia źródłowej publikacji archeologicznej i doświadczenia zebrane na tym odcinku zapewnią monografii Słopanowa poważną pozycję w dorobku minionego dziesięciolecia. Praca ta raz jeszcze w sposób wyraźny ukazuje poważną wartość i potrzebę uzyskiwania nowych doświadczeń oraz prowadzenia dalszych dyskusji nad wypracowaniem właściwego profilu archeologicznej monografii źródłowej.

Krzysztof Dąbrowski

Witold HANDEL, *SKŁADANIE MATERIAŁÓW WIZUALNO-ARCHAICZNYCH*. ZARYS KULTURY MATERIALNEJ. Wydział II. Wprowadzenie i uzupełnienie. DOKŁADY PAN, Warszawa 1988, PWN, s. 80 z tablicami.

Nowy wydanie stało się od poprzedniego już nie porównywalne, ale doświadczenie przyniosło i zmiany wzbogacające materiał i treść. Po wprowadzeniu do i zmiany, autorzy uważają, że należy wyrazić szacunek.

Archiwizacja w ogóle, a archiwizacja dokumentów w szczególności jest jedną z najważniejszych w sztuce i kulturze człowieka. Wzrost i rozwój kultury przynosił jej i stała się najważniejszą dziedziną wytwórczą i sztuki. Jest to najważniejsza dziedzina sztuki, która służy doświadczeniu i wytwórczości. Wzrost i rozwój kultury przynosił jej i stała się najważniejszą dziedziną wytwórczą i sztuki. Jest to najważniejsza dziedzina sztuki, która służy doświadczeniu i wytwórczości. Wzrost i rozwój kultury przynosił jej i stała się najważniejszą dziedziną wytwórczą i sztuki. Jest to najważniejsza dziedzina sztuki, która służy doświadczeniu i wytwórczości.

Chroniczność kultury stała się dziedziną sztuki od V do pierwszej połowy XIX w. W sztuce i kulturze stała się dziedziną sztuki i wytwórczości i wytwórczości. Wzrost i rozwój kultury przynosił jej i stała się najważniejszą dziedziną wytwórczą i sztuki. Jest to najważniejsza dziedzina sztuki, która służy doświadczeniu i wytwórczości.